

Вертеп брехунів

Володимир Ярошенко

Вертеп брехунів

Три розділи з роману

I

Сьогодні ввечері, коли я сидів за письмовим столом і хотів уже братись до пера, в кімнату раптом постукали.

- Зайдіть... - сказав я, мало вдоволений з візити, хто б не дарував мене нею, й неохоче повернувся разом із кріслом до дверей. В двері входив мій давній приятель, ба навіть, колишній друг, художник П.

- А... - хутко зірвався я з кріселка й майже не побіг йому назустріч, - де ж ти пропадав, друже, яким тебе вітром?

- Вибач, Линику (так мене кликали колись товариші), що я забрів до тебе нежданий-негаданий, та ще й з оцим...

Тут я побачив, що в мого друга під пахвою біліє якась велика дошкувата річ, завинута в біле полотно.

- А що це має бути? - запитав я, тиснучи приятелеві руку.

Художник хитро посміхнувся, ніяково струсив із себе й з білої намітки краплини дощу й замість відповіді сказав:

- Дозволь роздягтись, чи що?

Доки П. роздягався, я пригадав своє останнє з ним побачення. Яскраво пам'ятаю, було це на пероні років п'ять тому - він від'їздив. Я востаннє помахав йому рукою, і поїзд рушив. Власне, нічого такого особливого в цім прощанні й не було, але тепер воно виплеснулось чомусь, як риба на тихій дзеркальній поверхні ріки, свіжо й недавно...

- Де можна поставити оцю мою, коли хочеш, скажу так - таємницю?

І він, зашарілий на лиці з осіннього надвору, вже зовсім роздягнений, показав на невідому мені річ, завинуту в біле полотно.

- Став отут у кутку... і сідай, і кури, коли куриш, і розкажуй.

- Знаєш, Линику, я приїхав до тебе не для розказувань і я не курю вже більше... Я маю удатись до тебе з надзвичайно серйозною справою, що має надалі визначити для мене бути чи не бути, життя чи смерть...

Признаюсь, ця заява мого друга схвилювала мене трохи й сповнила одразу ж неусвідомленою тривогою.

- Життя й смерть?.. Бути чи не бути?.. Слухай, друже, я переконався, що в житті не кожному чоловікові доводиться ставати перед такою дилемою, а ти, певно, розхвилюваний чимсь, ну й перебільшуєш, як завжди...

- Як завжди?.. - перебив мене, посміхаючись П. - Ні, я не помиляюся, і не

перебільшую, і я таки стою перед такою, як ти кажеш, дилемою, і знаю, що ти мені не ймеш віри.

- Голубе, я не це хотів сказати, - в свою чергу перебив я П.

- А ти зовсім не говори... Ти тільки обіцяй, що слухатимеш мене півгодини і ні про що не будеш розпитувать.

- Буду, - твердо відповів я.

- Дякую... Отже, перш за все, я мушу сказати тобі кілька слів гіркої правди, - говорив П., вмощуючись у кріселко, - ніколи не вважав я тебе за значну індивідуальність, завжди ти видавався мені за людину середню, сіреньку, підстрижену під гребінець пересічності, й поважав я тебе більше, як громадянина, ніж як одиницю творчу, як горючий матеріал. П'ять років тому, пам'ятаєш, ми з тобою роз'їхались. Вірніш, я поїхав, а ти лишився тут, тоді я думав, що от я їду - і зі мною може трапитись яке хоч нещастя... Поїзд може піти під ухил, в дорозі я можу заслабнути на тиф, я можу померти з голоду, але ти... О, за тебе я не боявся - ти виживеш! Власне, як по правді, то я тоді про тебе зовсім не думав... не думав аж до вчорашнього дня, і тільки вчора згадав... Згадав про те, що в мене ж є знайома пересічна людина, до якої, при нужді, я можу вдатись.

Признаюсь, мене почало морозити від цинічного тону мого приятеля, але я вирішив бути терплячим і покірним. Єдиною ознакою нервовості, що я дозволив тоді, - це вузлуватим рухом потягтись рукою за папіросою й запалити її, більше нічим я не виказав себе.

- Але ти не сердься, - казав далі П., розглядаючи нігті, - я не маю спеціального наміру ображати тебе, та й не до образ мені зараз. Я маю до тебе надзвичайно важливу, коли хочеш, фатальну для мене справу, яка, справді, межує з тим чи бути мені, чи ні, чи жити, чи годі.

Він поволі встав, пішов у куток, де кілька хвилин тому поставив свою, як він сам її охрестив, "таємницю", завинуту в біле полотно, і задумливо спинився перед нею. Потім повернувся до мене й хитро примружив очі.

- Нехай уже все буде, як у пристойному геньолі... дозволь, Линику, виключити світло.

Підсвідома тривога почала опановувати мене все більше і більше, але я вирішив не викривати її й, позіхнувши, із хриплиною в голосі, удавано байдуже відповів:

- Гаси, коли цього тобі обов'язково треба...

- Обов'язково, чуєш ти, пересічна людина, ти розумієш значення слова - оббббов'язково?..

Клацнув виключувач, наївно, як собачка в нагані, і прострілив очі. Я сидів у своєму кріслі зовсім темний і тільки вухом ловив, як П. знову йшов у куток і порпався коло своєї "таємниці". По звукові я чув, що він поров зметане нитками полотно й видобував звідти свій скарб, як видовбує дзьобом квочка з яйця недолуплене своє курчатко. По правді, з цього моменту потроху мене вже починало нудити, вся ця історія мені почала набридати, і я цілком уже щиро, без будь-якого удавання, позіхнув у темноті й іронічно

заплямкав губами.

- А тепер дивися сюди, - почув я з кутка голос мого химерного приятеля.

- Ні, друже, - відповів я йому, ледве стримуючи сміх, - я не кажан і в темноті не бачу.

- Дивися сюди, - знову почув я з кутка голос, і в ньому прозвучали кумедні й претензійні на демонізм нотки, достоту, як у провінційального трагіка. Мене буквально душило сміхом, але все ж я дивився в куток і, клянусь честю, - я нічого там не бачив.

- Ще не бачиш? - почулося з темноти "владне" запитання мого приятеля.

- Ні, серце, не бачу... Включи світло, може й поб... по...

Але я не докінчив... я побачив, і те, що я побачив, не дало мені докінчити...

А побачив я чудо. Воно стояло в кутку моєї кімнати і було справжнім чудом.

Мені в житті доводилось бачити надзвичайні фізіологічні досліди. Я спостерігав, як під рукою вправного професора одна жаба вросла в другу, і ця нова, химерна істота з двома головами з чотирма парами ніг - жила... крім того, я був свідком, як рушилися держави й царства...

Але те, що я побачив зараз, було диво, ще не знане світом... Уявіть собі глибокий темний льох, куди вдивляються ваші очі, як у ніщо, як у порожнечу, очі ваші терпнуть від напруження, але нічого не бачать, і поволі вас починає обгортати тривога, чи не осліпли ви?

Але ось раптом, ви починаєте помічати, як десь із глибини зажеврило дві, чотири маленьких цяточки, які щодалі яскравішають і запалюють довкола себе силу манісіньких мікроскопічних світлових цятинок, що, здається, рухаються, танцюють, формуючи абрис якогось знайомих уже вам площин і контурів. Дедалі потік світлових порошинок стає все більший і більший і, нарешті, вони утворюють молокасте, як Чумацький Шлях, тло, а по ньому починають жевріти зорі першої й другої й третьої великості. Контурні зорі мають свій рівнозначний розмір, напливають одна на одну і утворюють суцільну лінію, сила світлового напруження окремих груп і світлових площин утворює світлотіні... Коли ви уявите це собі яскраво, як дійсність, ви наблизитесь до уяви про те чудо, що я його побачив у кутку своєї кімнати, де за хвилю перед тим нічого не бачив.

Я дивився, як зачарований, і починав домислюватись, що переді мною картина, виконана ще незнаними досі технічними засобами, - витвір і винахід мого приятеля, художника П.

Дедалі чудо ставало все більш незмірним і неймовірним, ставлячи під сумнів чистоту мого розумового сприймання, паралізуючи контрольні центри, беручи під гіпнозу усю суму моєї свідомості. Я став свідком того, як рівне, однотонне, типу електричного світла, мерехтіння контурів і площин поволі набрало фарбів, зацвіло й заясніло всіма кольорами соняшного спектру, і переді мною виявився, нарешті, й зміст картини. Довго зупинятися на ньому я не буду. Бувають у житті парадокси й абсурди, що їх, здається, і пояснити нічим не можна. Вони часом становлять під сумнів чистоту логічного мислення, закономірність явищ і функціональність системи. Ці абсурди

звучать дисонансами в симфоніях, гальмами в звичайному побуті людини, а проте, чи не виконують і вони певної функції, підкреслюючи велич і силу основного. Не даром же кажуть, що винятки для того й існують, щоб існувало правило.

Зміст цього твору-винаходу був наївний і смішний... На двох смарагдових великих листах водяної лілеї сиділо по чималій фіялковій жабі з коралевими очима й бірюзовими відбитками в темно-блакитному перламутрі води... І більше нічого... (Тифозна воша на коштовному оксамиті, під хрусталеvim ковпаком...) І, все-таки, це було чудово, це було надзвичайно, понад мої сили й уяву.

Мій друг, видно, відчув свою перемогу, зрозумів, що я навчився вже бачити його твір, бачу його, весь під його владою й гіпнозом, і тому – мовчав. Мовчав і я, переможений украй, збитий із рейок звичайної для себе розважності й поміркованості, як стаття, вільно й щасливо подолана другою статтю.

– Ти переміг мене, галілеянине, – тихо й примирено послав я в темінь кімнати своє перше привітання другові... – Хоч і вважаєш ти мене за людину пересічну, та здібний я зрозуміти й оцінювати твій багатющий винахід, твій внесок у скарбницю людських досягнень. – І раптом мені захотілось побачити свого друга при світлові, вдивитись у його обличчя й зрозуміти, де, в якій саме рисочці закладено ознаку його надзвичайного, своєрідного талану, і де та рисочка заховалася, що я й досі не помітив її, хоч завжди вважав себе за фізіономіста.

На моє прохання П. знову повернув виключувача коло дверей і серед мертвої тиші він прозвучав тепер уже, як стріл із револьвера, й кімнату знову обполоскало срібним холоднуватим електричним світлом...

Мій приятель художник П. стояв у кутку коло свого твору, глибоко заклавши руки в кишені, й ледве помітно посміхався кутиками своїх тонких нервових губів. Для мене це вже був зовсім інший, досі незнаний, новий чоловік.

– Линику, – звернувся він до мене, – тепер, гадаю, ти мусиш визнати за мною право на увагу до себе, бо коли не сам я, як один, так принаймні моя каторжна праця, недосипані ночі, прокурені дні – мають на це право... Чи знав хто про те, що я роблю, чи підтримав мене хто в хвилини сумнівів і зневіри?! Тепер, коли я досяг свого, ти визнаєш, що я "переміг" тебе, але тоді?.. Ого!.. Тоді ти намагався б перемогти мене, ти, мила людино, бо я знаю твою психологію, ой, як я її знаю... Ти кажеш, – краще робити просте, але корисне для всіх діло, виконувати маленьку функцію, серед трудових буднів, ніж шугати в емпіреях. Ми ще не вміємо, як слід двері зачинити, не навчилися цілком користатися з носової хустки, а про такі речі нам зовсім рано думати, це культурне гурманство й епікурейство. Так кажете ви, типові культуртрегери й пересічні люди, здібні своєю байдужістю пригасити кращий порив, вихолостити будь-яку ініціативу. Зате, як же ви швидко й пасуєте перед дужою індивідуальністю, коли вона досягає свого... У вас типова психологія натовпу, що завжди на боці сильного, на боці переможця, але, зустрівши його словами – "ти переміг мене, галілеянине", зустрівши "осанною", – ви здібні за півгодини кричати: "розіпни його!".

Я перебив потік думок і слів свого приятеля, художника П.

- Коли так, - озвався я до нього, не приховуючи свого обурення й злості в голосі, - чого ти прийшов до мене, чи не тлумити, чи не дратуватись? Чи шляхетно ж з'являтиись із такою шаленою неповагою до чоловіка, примусити його увіровати у щось, захопитись, щоб потім плюндрувати цю віру, розвінчувати це захоплення. Це вже, любий товаришу, патологія і достоевщина, ба навіть - єзуїтство... Не кивай головою, це так, тричі так. Ти мене кличеш пересічною людиною тому, що мій батько добре примаїстрував мені голову до плечей, що всі п'ятеро моїх почуттів працюють як машини, що мій шлунок травить, як сірчаний окис, і зіньки мої не вилискують сухотним хоробливим блиском. Якщо тільки так, то я дуже радий, що я тільки пересічна людина, а не неврастенічний геній. Коли ти торочиш мені про "верхів'я духу", набренькуєш стару, заплутану музику про "юберменша", об'єкт роздумів, мрій і надхнення заїдкуватих непманчат-онаністів із хореографічної студії, що крадуть у мамаш червінця. Я аж надто радий, що я тільки пересічна людина і що мій син знатиме більше про футбол, ніж про Фрідріха Ніцше...

- Ну, досить... - криво посміхнувся художник П., - я знаю, що заговорювати людей стало вашою професією і я мусів би вже звикнути до того, що ви оперуєте не глибиною думок, не блискаєте безжальною аргументацією, а просто довго говорите. І це хоч і єдиний, зате вбивчий ваш аргумент. А говорите ви справді довго, говорите зі смаком, ходите взад і вперед і говорите... І часом здається, що разом із вами говорить увесь світ, хитається з боку на бік, як у вагоні, і говорить. Говорять люди, говорять коні, говорить торішня висохла таранка над вікном роздрібної крамнички - усе хитається й говорить... І от тоді хочеться спати. Цим я, любий друже, пояснюю те, що на більшості ваших доповідів і референцій публіка куняє, бо що їй більше робить, коли ви говорите?

- Дозволь мені ще раз перебити тебе, - звернувся я до П., - ти сам же сказав, що досить, а коли досить, так справді досить, - я згоден. Давай зробимо павзу в нашій суперечці. Гадаю, що нам іще не раз доведеться вертатись до неї. А зараз слухай... Думаю, що, навіть, визнаючи мене за людину пересічну, в тебе все ж найшлися якісь підстави вдатись саме до мене, а не до когось іншого... Інтересно було б довідатись, які такі таємні пружини керували тобою, коли ти робив так, а не інакше. Іще я хотів би знати друге, - чому вся ця справа має визначити для тебе життя чи смерть, бути чи не бути, - хоч я цьому й мало вірю - вибач тільки за одвертість. Найбільшою ж мірою мене цікавить третє питання - секрет твого твору, і що ти маєш робити надалі зі своїм винаходом, як ти думаєш прикласти його до життя, зробити його, так би мовити, реальною цінністю.

- Я так і знав, - відповів мені П., - все йде, як по-писаному... Але на мою думку, ти зараз ще й надто ліберальний, коли не ставиш питання просто - як то роблять часто й густо більшість із ваших борзописців. Яке, мовляв, соціяльне замовлення виконували ви, шановний громадянине П., коли працювали над цією вашою річчю? Ха-ха-ха... Але, вибач, я знову нервуюся й порушую нашу умову, це тому, що мені важко говорити з тобою, надто ми різні люди... "Они сошлись - вода и камень, Стихи и проза, лед и пламень..." Мені дивно, Линику, як ти ще можеш бути письменником із такою

холодною, черствою вдачею, коли кожне своє найінтимніше почуття, кожен свій легенький емоціональний дих ти перепускаєш через призму рацію, – як тільки вистачає на це у тебе сил і терпіння? Але годі... Буду відповідати по суті твоїх запитань. Отже, перше з них, – чому я вдався до тебе, а не до когось іншого. По правді кажучи, вдатись до когось іншого це теж, що вдатись і до тебе, тільки там мені довелося б шукати знайомства, а тут воно вже є. Але така відповідь не розв'язує справи: чи до когось іншого, чи до тебе, але я вдався і чому? Чому все-таки я вдався саме до тебе, – тут є маленький секрет, який дозволю собі поки що не розкривати, а чому взагалі я вирішив витягти світло денне свій твір, гадаю, ти розумієш?..

– До речі, – перебив я свого приятеля, – на денному світлі, коли розуміти його буквально, твій же твір не твір, при денному світлі він, як кажуть музики, "не звучить"...

П. глянув на мене такими очима ніби піймав за руку злодія, що заліз йому в кишеню і вже тягне звідти гаманця. Мені навіть здалося, що хвилева тінь пробігла по його обличчю, як часом хмаринка по сонцю і в ту ж мить пропливла на бік. Без перебільшення скажу, що я вловив у виразі мого приятеля якесь болісне тремтіння, так, ніби нащупали його болюче місце, оте одно з одвічних "проклятих питань", що червоточило і його. Але наступної хвилі він уже продовжував, здалося мені, спокійно, але з напруженням.

– Звичайно "світло денне" треба сприймати не в буквальному розумінні, і це "світло денне" обмежується поки що тільки тобою... Ніхто інший, крім тебе та ще одної особи, – тут П. ледве помітно зашарівся, – про мою працю не знає. Але та третя особа остільки ж третя, як і я – це мій приятель, мій життєвий друг, мій співтворець, що братись на карб ніяк не може. Це той, хто давав мені надхнення, хто підтримував мене в хвилини зневіри й сумнівів, це...

– Твоя дружина, або коханка... – навмисне закінчив я речення мого приятеля з іронією в голосі, однак він іронії не піймав і цілком щиро відповів мені на мою репліку.

– Як ви всі прості і, коли хочеш, цинічні люди! По-вашому, кожна жінка мусить бути для чоловіка або дружиною, або коханкою, але ні в якому разі не чим іншим, і не ким іншим. Ви багато говорите про жінку, забиваєте їй баки, будете для неї повітряні замки, творите ілюзії, а насправді маєте її в кращому разі за дружину, пересічно за коханку, а то і просто за хатню робітницю. А хитрі ви й вивертливі, як вужі... Ви їй кажете: працюй, моя жіночко, мій товаришу, цілий день, пери пелюшки, мий посуд, латай мені панчохи, а вечером іди на збори – балакай...

Жінка, про яку я перед цим говорив, – вона не дружина мені й не коханка, це товариш в первісному розумінні цього слова. Досить буде сказати, що я в житті не цілував її, хоч вона й частина мене, як творця, і невід'ємний елемент мого твору. О, я передбачаю твоє наступне питання, я марксист за кожного з вас, коли мені треба розшифровувати вас... Хто вона, її соціальне походження, її місце серед громадянства? Тут з роздратованням мушу відповісти, що не знаю, не питав, не цікавився цим і не поцікавлюсь... Це індивідуум сильний і творчий, вартий мене, як і я її. От і все. Ми

разом горіли, разом творили і разом вирішили звернутись до тебе, хоч вона тебе й не знає, бо звернутись до когось ми ж мусіли, хоч би й не хотіли. Наш витвір, нашу роботу повинен побачити світ, як ще небачене досі явище, бо задля власного тільки задоволення, для втіхи своєї ми вже попрацювали, ми втішені й задоволені. Але як його мусить побачити світ, де й хто, ми сами не знаємо й через те звернулися до тебе, як до представника загалу, найбільш типового й найменш вульгарного. Коли ти приймеш, то прийме й загал, може умовно прийме, з застереженнями, але прийме, бо ми боїмося не мало, що нашого твору не зрозуміють, назвуть його навіть буржуазною вигранкою і цим уб'ють і мене і її. Ось чому це для мене питання життя й смерті, бути мені після цього, чи не бути. Так ти маєш відповідь і на друге своє запитання. Нарешті – третє – секрет мого твору. Бачиш, за вашою класифікацією мій твір треба віднести або до науково-дослідницьких або до винаходів, в той час, коли це щира творчість, поема людського духу, гімн творчих сил, органічний патос талану двох людей, процес творчого випромінювання... Це те, чим мало помітний наш сучасник, захоплений винаходами патент гуталіну й найдосконаліших, найгігієнічніших гумових презервативів для юнаків.

Наш твір співзвучний лише творцям антики, органічним творцям від народження. Не лякай мене й не лякайся сам, бо ти знаєш, що я чоловік не релігійний, але мушу для характеристики себе й свого твору вжити слова "іскра Божа", так, так... без цієї метафоричної "іскри Божої" мені б не створити того, що стоїть зараз у кутку твоєї кімнати.

- Невже ти гадаєш, - запитав я свого приятеля, - що ніхто інший не досяг би цього, не будь тебе, що так би світ і лишився навіки без цього відкриття?

- Так, я це потверджую. Навіть більше, я кажу, що й сам я без відомого тобі співробітництва не написав би цієї картини.

- Гаразд, - відповів я, - не будемо сперечатись. Гадаю, що коли не на цій самій роботі, так на чомусь іншому життя доведе тобі хибність твоїх тверджень. Зрештою це справа світогляду, розуміння життя й законів, що рухають цим життям, людськими масами й окремими людьми, як порошинками в шалених смерчах. Нашою розмовою сьогодні не вичерпати всіх протиріч, не засипати прірви, що лежить межи нас, навіть важко перекинути легенького мостика через неї від твого світогляду до мого. Я не буду спростовувати багато хибного й перекрученого, що дозволив ти сьогодні відносно мене й тих людей, що мислять так, як я. Залишу й особисті образи, що, на жаль, мали місце тут. Скажи тільки коли це не секрет, - якими фарбами і як досяг ти такого колосального ефекту, зробив винахід, що коли його продовжить, він може стати багатющим покладом в людській культурі, скарбом не лише для малярства, а й для інших галузів людської творчості. А головне, як ти гадаєш і чи думаєш провадити далі роботу над тим, щоб це своє досягнення зробити реальною й корисною для людини цінністю. Я не говорю корисною лише в утилітарному розумінні, хай воно не дасть обов'язково і тільки практичних речей, хай воно стане приналежністю мистецтва, хай впливає на емоціональні дані людини, але хай же впливає, хай вражає не як

кунштштюк, а як певна зброя в руках, не як фокус, а як знаряддя до глибших людських проявів.

- Все... все... буквально все так, як я думав і як казав... Як я, голубе, знаю твою думку і відповідаю тобі без найменшого напруження просто й одразу. Картина написана раз, повтореною бути не може. Робити копії з картини - це профанація, навіть репродукція з неї - ганеблення художника. Як я робив цю картину, як змішував фарби, як клав їх на полотно, - ось про що ти мене питаєш. А хіба я знаю? А хіба, ти думаєш, я запам'ятав, занотував це все, хіба б я дозволив профанувати своє творче горіння. Нічого я не пам'ятаю, нічого не знаю. Це є закінчений твір, що його вдруге вже не повторити. Ти скажеш фокус, але фокус, якого вдруге нікому й ніколи не зробити. Я пам'ятаю, що брав фарби, що був під рукою фосфор, що я їх мішав, що в творчому процесі я накладав на полотно фарби так, ніби хтось із боку стояв і шепотів мені, як творити. Чому вийшов такий зміст, а не інакший, теж не знаю, - так вийшло і, видно, інакше вийти не могло. Коли б я почав малювати щось інше, певно нічого не вийшло б. Часом мені здається, що хтось водив мою рукою, коли я працював...

- Друже, - перебив я П., ніяк не чекавши від нього такої відповіді, - та ти ж - містик, даю слово - чистої води містик... Ти знаєш, мені здається, що ти просто боїшся викрити переді мною свій секрет. Так зрозумій же, що я не художник, використати твого секрету не зможу і, надіюсь, ти не вважаєш мене за жулика...

- Досить, - відповів мені П., дивлячись кудись у куток. - Ми досхочу вже наображали один одного і якраз я винен у тому, що почав ці образи. Я знав, що трапиться воно так, як і трапилось, і нічого несподіваного від тебе я не почув, ти мене не розчарував, я готувався може ще до гіршого. Але скажи, які шляхи вбачав би ти для мого твору, коли б його можна було повторити на іншому матеріалі, як він може набрати отієї "реальної" цінності, про яку ти говорив.

- Як же його можна повторити, любий П., коли ти сам запевняєш, що це річ сама в собі, що тут справа не в винаході, що те, що є - є і більше нічого бути не може?

- Ну, а коли б не так. Коли б я справді боявся викрити свого секрету, а він у мене лежить точно записаний, навіть з формулами, у боковій кишені мого піджака?

- Навіть, коли й так, одразу сказати важко, треба подумати, але перспективи, на мою думку, широкі... і, перш за все, в малярстві... Та ти розумієш, які можна дати картини, такі картини, що від них можна буде приходити в екстаз... Уяви собі домни заводів, що пашуть справжнім вогнем, Дніпрельстан, що випромінює світло, дощ розплавленого металу, і живу фігуру владаря цих див і творця їх - робітника не в плякатній, набридлій формі Наполеона, а просто й скромно, як воно є, - за станком... А як ширше використати твій винахід, я поки що навіть вагаюсь тобі сказати. Треба звільнитись від першого вражіння, яке завжди буває або найвірнішим, або найхибнішим, треба холодно й тверезо поміркувати над цим, прикласти найсуворішу, критичну оцінку, і тоді вже говорити.

- Гаразд, - відповів мені мій приятель, підвівся з місця й пройшов через кімнату. В кутку біля картини він спинився, затарабанив пальцями по полотну й заговорив до

нього, хоч насправді слова було кидано просто в мій бік.

- Не дарма я казав, що ти, єдина моя дитино, принесеш мені життя або смерть... так воно й буде. Я любив тебе і люблю, хоч і ненавиджу, відколи скінчив тебе, і знаю, що мати, породивши мене, завдала мені тим менше горя, ніж ти, відколи вийшла з-під моїх рук. Я не знаю, чи буду я писати заводи, домни й робітників, але писати буду, доки мій твір не привалить мене своєю вагою. Ти знаєш, що робить скорпіон, коли його обкладають довкола вогнем, - він сам ранить себе своїм отруйним жалом і гине. Це, здається, поодинокий випадок самогубства серед тварин. Іди, Линику, поцікався хоч, як вона виглядає при світлі...

Я підійшов. Зблизька - це було полотно середнього розміру, вкрите смугами фарб, як струпами, без жадних контурів, однотонне й мертва...

II

Мій приятель залишився в мене й додому не поїхав. Цілими днями він ходив із кутка в куток рівний і замкнений, як маятник, і думав. Бували дні, коли ми не перекидалися із ним навіть стороннім, порожнім словом, - в одній кімнаті кожен із нас був сам по собі. А вона, кімната, перетворилася в типову мансарду художника, моя мила кімната, що звикла до порядку й охайності. Куди поділись тепер її порядок і охайність? По кутках білили недокурки від папірос і гори цих недокурок прикрашали мій письмовий стіл. Біля вікна в кутку стояв мольберт із натягненим полотном, а на лутці валялись тюбики з-під фарбів, слоїки з якоюсь рідиною, шматки пемзи й пензлі. Тут же, просто на лутці, мій приятель розтирав фарби, змішував їх і перетворив лутку мого вікна на величезну палітру. По всій кімнаті, - по підлозі, на письмовому столі, між паперів і книжок, - скрізь, - порошився попіл від папірос, сірий, він лягав усюди, навіть затяг легеньким шаром моє незграбне люстерко.

Художник П. знову почав курити, та ще як курити, - не випускаючи папіроси з рота. В своїй кімнаті я став людиною другорядною, гостем, випадковим мешканцем, справжнім же хазяїном її відтепер став мій приятель. Щоранку й щовечора він сідав за мій стіл, продував на ньому невеличке, чисте від цигаркового попелу місце, ліз до шухляди, виймав звідти кілька аркушів білого поштового паперу й писав. Писав він довго, запоем, ворухив пальцями чуба на голові, курих і писав. Потім знову ліз до шухляди, перекидав там усе догори дном, знаходив куверта, вкладав листа, заклеював, надписував зверху адресу й передавав мені. Передавав часом мовчки, без одного слова, а я вже розумів, що листа треба вкинути до поштової скриньки, і вкидав. Вертаючись додому, я стукав у двері своєї кімнати боязко, стиха, як чужий і, бувало, не діставши відповіді, поволі прочиняв двері, просовував голову і заставав приятеля на моєму ліжку в черевиках, одягненого, в глибокому сні.

На ті листи, що я їх кидав у поштові скриньки, у відповідь поштар незабаром почав приносити гарненькі невеличкі кувертики, які мій приятель розривав із таким виглядом, ніби в кожному з них, власне й був записаний секрет його твору.

Так минали дні, похмурі, мовчазні дні, заколисуючи нас щовечора й прокидаючи щорана, породжуючи межі нас якусь незрозумілу, мовчазну ворожнечу, певно, так

починається ворожнеча межі вірного подружжя.

Я певен, що так могло тягтися й без кінця, коли б не трапилось події, що вщент перевернула заведений порядок, і мене зовсім вибила із життєвої колії й довела до логічного кінця існування мого друга. Тепер, коли я перебираю в пам'яті все, що відбулося тоді, я мимоволі запитую тебе, мій безталанний друже, нащо ти приїхав до мене, який демон погнав тебе у цю подорож, щоб потім так зле посміятись над тобою...

Але облишу суб'єктивні свої почуття, стану на бік, як третя особа, й безсторонне – факт за фактом – розповім про те, як утратив я свій спокій і як зів'яв мій друг.

Напередодні того дня була субота. Вечером до мене забрів мій знайомий і ми заговорились із ним допізна на якісь випадкові й незначні теми. П. участі в розмові не брав, попрохав вибачення й рано уклався спати, посилаючись на нездоров'я. Звичайно, він лягав у ліжко пізніше за мене, але тепер я не надав цьому особливого значення, щиро повіривши, що приятелеві справді негараздиться. Проте, коли пізніше я вийшов посвітити своєму знайомому в коритарі, і знову повернувся в кімнату, – П. демонстративно крутився на ліжкові й ще не спав.

– Вибач, – сухо озвався я до нього, – здається, ми тобі не дали спати...

– Гаразд, – перервав мене з роздратованням П., зірвавшись на лікоть, – невже в тебе нема цікавішої теми для розмови зі мною?

Безцеремонність П. дедалі дратувала мене все більше й більше... Навіть моє чемне поводження починає вже його дратувати...

– Ну, друже, – відповів я йому, – з тобою важко говорити на будь-які теми.

– В таких разі – добраніч, – роздратовано кинув він мені, – і звикни, будь ласка, до думки, що хазяйські права на кімнату не дають права на приниження гідності другої людини... – з останнім словом він рвучко повернувся на ліжкові.

– Господи, – мимоволі зірвалось у мене з вуст, – до чого тільки може довести буйна фантазія людини?

– До чого може довести, любий мій?.. – Він демонстративно повернувся обличчям до стінки і так продовжував: – До того, що людина та зайвий раз переконається у вашому страшному лицемірстві й скрайній брехливості...

– Я хотів би пояснень, – вже досить суворо озвався я до П.

– Хотів би пояснень? А за яким таким правом? Але... Будь ласка... будь ласка... слухай... Ви стільки розмазуєте про усупільнення громадських цінностей, а спробуй-но людина, – як от я, – попросити притулку у вашій кімнаті, і ви стаєте власниками, кімнатними владарями і ніякими комуністами...

– Ну знаєш, надто примітивно розумієш ти комунізм, щоб провадити із тобою на цю тему суперечки. Ти мені нагадуєш одного комсомольця, який, думаючи, що про це ніколи ніхто не довідається, пропонував дружині мого приятеля на основі такого от "комунізму" співжиття із ним.

– Звичайно, бо цей комсомолец куди послідовніший за вас.

– Значить, по-твоєму, дружині мого приятеля треба було погодитись на його паршивеньку пропозицію, так, чи що?

- Ну да, так... - піднявся на лікті П. і з хоробливими вогниками в очах глянув у мій бік, - як же інакше, коли він, той комсомолец, подобався їй?

- Але, в таких разі, їй треба було б раніш пірвати зі своїм чоловіком...

- Ні... Її чоловік їй може теж подобатись, а може до того у них лишилась дитина.

- Так у неї з комсомольцем теж могла бути ще одна дитина?..

Простеньку музику проповідуєш ти, друже, і опрeдiлюється вона ще простішим словом - розпуста. Хотів би я побачити тебе в становищу мого приятеля, щоб ти тоді заспівав, цікаво?

- А заспівав би я те, що й зараз співаю - вільний добір статі, а не шлюбне ярмо, не попівська фразеологія...

- Гомо сапієнс... ти говориш безвідповідальні речі...

- Я не "відповідальний"... фарисей для того... Проте, вибач, я ж сам дав тобі зрозуміти, що не спав. А це для того, щоб зайвий раз переконатись, які ви всі балакучі, як багато у вас різних знайомих і приятелів для того, щоб перемивати їхні кісточки, як ви любите "теплу хату" и "щиру розмову"... А тепер уже, справді, - добраніч. Люди з великими почуттями з послідовним світоглядом - вони безсоромні люди. Для них цінний лише той, хто може йти, не відстаючи, пліч-о-пліч, не кульгаючи, а решта, коли й гине, - їй не шкода, вона тільки прочищує шлях для сильних. Все в житті треба брати навіть не революцією, а "явочним порядком"... Ось я поселився в тебе в кімнаті і ти мене мусиш терпіти, бо виселити мене можеш лише з міліцією...

- Тобто теж "явочним порядком", - перебив я П.

- Так... "явочним". Але ти цього не зробиш, бо для цього ти надто "порядний", ти будеш сам мучитися і мучить інших, але не виселиш. А я, коли хочеш, крім себе, можу вселити в твою кімнату ще кого-небудь, і мені байдуже, що ти будеш думати про мене. Для вас питання сьогоднішнього дня та ще, що скажуть сусіди, стільки важить, скільки для мене все це нічого не важить.

- Ради бога, не роби хоч цього, - перейшов я на жартівливий уже тон, бачучи, що сперечатись із моїм приятелем зайво й не доцільно.

- А може, і вселю, по чім знати, - відповів мені П. і, з ноткою суму, зідхнув. І в цьому зідханні піймав я навмисність усіх його попередніх тверджень, певний розрахунок на щось і якусь небезпеку для себе. Мені здалося, що П. намислив щось учинити і зарані обґрунтовує всі положення для цього нового свого божевілля.

- Добраніч... - вже щиріше побажав я йому, кутаючись у ковдру. Мені раптом стало його шкода. - Як посувається твоя робота? - запитав я, щоб згладити вражіння від попередньої балачки.

- Дякую... Мені бракує дечого, але не буває становища, із якого не можна, коли не вийти, то принаймні виплутатись. Я готуюся до нового іспиту, про який говорити зараз іще рано, якщо тільки вже не пізно. Тому добраніч, Линику, - хай твій сон не зрадить тебе...

Мій сон мене справді не зрадив. Рано я прокинувся від холоду й помітив, що ковдра моя лежить коло ліжка на долівці. Першим ділом моїм було натягти на себе ковдру.

Яке ж було моє здивовання, коли, нахилившись за ковдрою, я вздрів, що П. на ліжкові нема і одежа його із стільця зникла...

"Де він міг подітись? – промайнуло в голові, – невже після вчорашньої розмови покинув мене. А це з ним може статись. Зрештою ж він типовий інтелігент і вся його велемудра гомілетика про брехню й безсоромність великих натур – є найбезсоромніша брехня, яка тільки зіходила з його ж власних вуст. Він міг наговорити сто чортів, а під кінець образитись і втікти ганебно, як тікає струсь під власне крило. Не дарма ж він учора почав цю нудну й міщанську балачку про кімнату, про велетнів духа, певне, ця кімната давно вже йому мулить. Тільки чому він не забрав своїх речей? Фарбів? Полотна? Мольберту? Нарешті, своєї картини? Хоч, коли розмислити, – це теж у його натурі, – анархіста й ексцентрика".

І раптом мені стало соромно того, що я так грубо обійшовся з ним учора. Я мусів би обійтись терпиміше, педагогічніш, як людина розміркована й не зла, а замість того... Я картав себе за своє поводження з П., і з цими думками поволі вдягався. Більмом дивилося на мене з кутка біле полотно мого друга, більмом і докором...

– Ну, як я так міг?

Стук у кімнату перетнув потік моїх покайних думок. На ходу пов'язуючи краватку, я підбіг до дверей і прочинив їх...

На порозі моєї кімнати стояв мій приятель, кумедний, розхристаний, червоний, з посмішкою на вустах і тримав по сакві в кожній руці.

– Вибач, друже... я потім тобі все поясню... – кинувся він до мене, – а зараз не дивуйся і сприйми все, як тобі відоме, ніби на це ти дав свою згоду... Будь щирий, будь веселий і привітний... благаю тебе. Я викликав до себе, вірніш до тебе, свою приятельку, свого друга, про якого, пам'ятаєш, оповідав тобі... На сакви, а я зараз... побіжу... вона там, на візникові. – І він, кинувши мені на руки сакви, вихором подався назад по коритару.

Я стояв, як опудало на вгороді з саквами в руках, від несподіванки не промовив навіть півслова, стояв і забув навіть подумати, чим все це пахне для мене, що з цього буде, як скінчиться?

І, однак, за хвилю я вже бігав по кімнаті, очманілий, загрибав ногами під шафу недокурки від папірос, застеляв ліжка, пхав під подушку панчохи, розчиняв по вікнах квартирки... На обличчі я видушував милу, страшенно милу посмішку і думав про те, що одна анархістична, безтолковна голова, коли тільки їй потурати, може зарядити десяток нормальних голів безтямством і божевільям. Вона візьме тебе не то "явочним порядком", а терором, наскоком, нахрапом і ще й видушить у тебе назустріч якійсь сороці милу й привітну посмішку. При одній думці про цю посмішку, обличчя моє скривилося в злісну гримасу, але... по коритару вже чітко цокотіли кроки, і мені в ту мить здалося, що то тесля заганняє цвяхи в труну для мене.

Кроки спинилися коло дверей кімнати і я, як ідіот, застиг у позі, з прикутими до дверей очима, з "привітною" посмішкою на вустах.

Двері поволі прочинились і в мою кімнату впливла "вона"... Я хотів зустріти її

милою посмішкою на вустах і шаленою зненавистю в серці, але замість того... Але тепер уже пізно говорити про "замість того"... Тоді було у стократ краще, ніж я можу розповісти про це тепер... Тоді – було несподівано й чудово, так наче в зимну кімнату влетів свавільний вередливий метелик і сів просто на аркуш паперу, який ви допіру картали незграбними рядками. Я чоловік без особливого нахилу до фантазії і не перебільшую.

– Знайомтесь... це мій приятель, про якого я не раз говорив тобі, письменник, зветься Лиником, а це, – коли можна сказати так, – моя мистецька дружина... В повсякденному житті та для ближчого кола друзів, – вона ще може називатись Абрикосом або Абриком, що одне і теж... знайомтесь.

Юнка, зашарівшись, простягла мені руку, а я, незграбно хіхікнувши, піймав її на льоту і, пригадую, потис так, що юнці певне стало боляче.

– Ну, Абрик, тепер будемо розташовуватись... – заметушився П.

– Роздягайтесь, – спохопився і я, і помітив, що тільки тепер наші з нею погляди розітнулися. Уявіть собі, як заведений на початку шипить грамофон – це я сказав: "роздягайтесь", але далі мембрана починає викристалізовувати чистий принадний голос співачки – це Абрик сказала:

– Дякую... не турбуйтеся, я й сама... – і пройшла по кімнаті до вікна – це, в'явіть, як, хвилюючись, пливе на флагшток судовий прапор і потім затримується... Це Абрик спинилася коло мольберта.

– А зроблено от мало, зовсім мало... менше, ніж навіть про це в листах було писано, – прошумів на флагштоці прапор.

Мій приятель підбіг до мольберта і почав довго й марудно пояснювати й виправдовуватись. Я не можу зараз переказати його слів, бо я їх не чув. Я вже сидів у протилежному кутку кімнати в кріслі, поклавши на поручні руки і спершись на них підборіддям. І переді мною чомусь умить перебігли уривки з мого дитинства, школа, революція – увесь я – до цієї хвилини. І мені здалося дивним, як уві сні химерним, що оце я, такий собі, як каже П. – пересічний чоловік – і мені доводиться нарешті зустріти...

– Товаришу, а ви хіба не цікавитесь новою роботою П.? – перетнула плин моїх думок Абрик. – Ах, правда, ви ж мали можливість бачити її щодня, хоч бачити її зараз – це ще не значить "бачити"...

Я не мав що їй відповісти, коли б на виручку не підспів П. Він затараторив, забігав коло неї, як дитина; почав кидатись в усі кінці кімнати, шукаючи вільного стільця, і це дало мені можливість стямитись, передихнути і взяти себе до рук.

– Вибачте мені, товаришко, – звернувся я до Абрик, – я почуваю себе дуже винним... Я так ганебно заспав, що до вашого приїзду не встиг навіть прибрати кімнату, хоч П. мене точно попередив про годину.

Вона проспівала щось у відповідь, а П. глянув на мене з таким захопленням, ніби я став його другою "мистецькою дружиною". А сам я, признатись, подумав у цю мить, що не кожен свою теорію П. зможе перевірити на цьому молодому людському індивідуумі.

Рештки дня пробігли непомітно для всіх і навіть у щирому захваті. Ми з П. один поперед одного, вертіли по кімнаті шахву, як пачку з-під сірників, наші ліжка мандрували з кутка в куток, як трами по рейках, і все це для того, щоб одно із ліжок примостилось за шахвою і щоб не визирало звідти ні краєчком. Там мав розміститись покій "мистецької дружини" мого приятеля. Доки ми займались цим, дівчина доп'яла десь ганчірку й, високо засукавши рукава, протирала вже порошок з мого люстра, з письмового столу, стільців і вікон. Наприкінці П. зняв віником у кімнаті нечувану куряву й на наші з Абрик протести зауважив, що на житловій площі він не дозволить панувати нахабній антисанітарії.

Цих кілька годин були для всіх нас трьох святом теплих відносин і щирої приязні, як буває між кількох, навіть зовсім чужих людей довкола якоїсь спільної, хоч би й маленької праці.

Так і вечір заповз у кімнату непомітно й розвішав по стінах химерні, довгі тіні.

- Ви гляньте, - озвалась до нас Абрик із своїх "покоїв", - якими громами поклались квадрати тіней на брук вулиці, яким монументальним спокоєм дихає місто...

Я мимоволі глянув у вікно, а П... - о, істотне джерело заперечень! - П. не витерпів і тут...

- Я малий прихильник дешевого захвату і бутафорської елегіки, - відповів він. - Такий уже закон фізики, що навіть палець над вечір кидає від себе тінь, рівну телеграфному стовпові, а тінь від халупи дорівнюється будівлям Нью-Йорка... Але, чи справді вони такі великі? Чи справді мертвий спокій тіней на брукові перекаже нам спокій міста і чи є він? Чи не метушаться в цій монументальності тіней дрібні людські істотки, шаркаючи тротуарами, хто куди? Там письменник бочком протискається в казино, шукати сюжетів і вивчати "побут"... Там жінка "відповідального", розкидаючи пахощі Теже, іде на побачення зі студентом із незаможників, що "підтягся" весь, аж до пояски на животі, й манячить на розі... А там і сам "відповідальний" втискає в ресторан дружину свого приятеля, що лишень годину тому "відбув" у службову командировку... І всі вони кидають на брук "монументальні" тіні. Але... - то тільки вечір...

- Не розумію все-таки, - не витерпів я, перебивши навіть Абрик, яка теж хотіла щось відповісти П., - я ніяк не розумію, про що ти тут говорив. Чи про те, що тіні, покладені на брук, - не є тіні, чи що над сучасним письменником ще тяжить "богема", що не кожен "відповідальний" - відповідальний, не кожен студент ситий і не кожна непманка вірніша своєму чоловікові більше, ніж він сам їй вірний. Не можна ж мішати все до купи, колотить чорне з білим, а потім говорити, що все сіре. Я так зрозумів товаришку, що їй сподобалась монументальна вечірня гра тіней на брукові міста, що від них дихає зоровим спокоєм і... тільки. Ну в якому ж конкретному зв'язку стоїть це із НЕПом чи ДОПром. Скажіть, товаришко Абрик, чи не так я вас зрозумів?

- Тільки так, - відповіла з-за шахви Абрик. - Але ви "їх", певно, мало знаєте... А я вже звикла до таких "узагальнень"... Це здебільшого буває од поганого "їхнього" настрою, чи не так, мій любий П.? - спробувала Абрик перевести розмову на жарти.

Але не тут воно було. П. раптом зірвався з місця й гарячкова забігав по кімнаті.

- Це неможливо, - несподівано для нас обох і якимсь істеричним голосом вигукнув він, - ви просто змовились сьогодні дратувати мене своїм блюзнірством.

В кімнаті нависла павза...

Мене, признаюсь, кинуло в краску від образи і не стільки за себе, скільки за Абрик. Що, властиво, було такого в жарті дівчини, щоб обзивати його блюзнірством. На мою думку, П. просто губить межі й починає вже не володіти собою. І я, щоб тільки порушити гнітючу павзу, почав стиха насвистувати. Але жах жахний! Я ніколи не гадав, що це моє добронамірене свистіння ще більше скажить мого приятеля.

- Кинь свистіть! Ти думаєш, я не розумію, для чого це робиться. Мені, мовляв, незручно за свого приятеля, ну, от я й насвистую... Досить заялозений прийом. Колись личив він двом бурсакам, претендентами на одну епархіалку, і зовсім не личить, особливо зараз, нам... Для чого нам грати в піжмурки.

Признаюсь, я нічого не розумів і як реагувати на поведження П. ума не прикладав... Але в цей час з-за шахви вийшла Абрик. Вона повільно підійшла до П., плавким рухом поклала йому на плечі руки і довгим поглядом зупинилась на його очах. З подорожнього свого вбрання вона передяглась уже в іншу сукню і в смеркові кімнати, проти вікна, вони обоє вирисувались тонким, темним силуетом. Здавалось, сам спокій вийшов з-за шахви й запанував у кімнаті.

- Слухай, П., - стиха прозвучав її голос у вечірньому смерку, - ти забув, що крім непманів і їх жінок, крім торгівлі й зрад, є ще ми, мій любий друже, і є наша робота...

Кохання й відданість пригасили її слова, породивши їх на початку. Я бачив, як П. так само поклав їй на плечі свої довгі руки й покійно замовк. А я сидів і чомусь моє обличчя посупилося.

"Ви забули, - думав я, - що крім вас, є прекрасні трудівники, велика маса їх - щирих і захоплених, справжніх творців життя, що працюють і не носяться з собою..."

III

Дощі перестали йти, вода постікала і земля підсохла. Настала славна осінь, пора бурштинових днів, золотого листя й ранкових приморозків... Ви, певно, спостерігали, як у такі дні мозок яснішає, ноги пружиняться й тіло сповняється бадьорістю. Хочеться мислити, робити, співати...

Осінь немолода, легковажна весна, з темними очіцями й дивовижними снами, осінь і не пристрасне літо з буйним волоссям і жагучими бажаннями, осінь тиха, мудра мати з найміцнішим у світі коханням - з коханням до своїх дітей...

Тому-то я люблю осінь.

Я люблю в неділю ранком знести в руках по сходах, як на ресорах, свого велосипеда й вирушити кудись за місто.

Легенький вітер за околицею починає обвівати вас, - ви їдете й співаєте. І ніхто вас не чує, і нікому до вас немає діла. Ви відпочиваєте, після тижневої праці, ви відчуваєте себе молодо й бадьоро. Пригадуєте дитинство, як ви колись були малим, бігали й лазили по деревах - і ще дужче, натискаєте на педалі свого вело...

Ви навіть починаєте розмовляти сами з собою. І цікаві, щирі, зворушливі слова

злітають із ваших уст. Часом ви забуваєте про свої літа, про свій стан, про свою "поважність" і, як пустотливе дитя, кричите на всі легені... Вам хочеться спинити велосипеда, зіскочить, кинутись на землю, впасти на неї, притиснутись грудима й проказати їй щось ласкаве, ласкаве, таке, як ви нашіптували колись своїй матусі... Ви кажете собі вголос:

- Дурню, нащо ти сьогодні рано голився? Для чого ти вчора дві години, в прокурений кімнаті, програв у шахи? Який ти такий буржуй, що можеш красти в себе години й дні життя, тратити своє здоров'я, прокурювати й пропивати його у колі своїх приятелів? Ти не вмієш жити - відповідаєте ви. Ти вигадуєш турбот і дріб'язкової метушні більше, ніж треба, ти транжириш життям, просипаєш, пропиваєш, проїдаєш і пробалакуєш його. Тут ви згодні з моїм приятелем, художником П., а я згодний з вами.

Ах, як мені хочеться крикнути звідси туди, у місто, до вас, щоб і ви негайно ж кинулись у поле до мене, розбіглися, і хто перший добіжить он до того ліска...

- Горі... горо... гори, - співаю я і танцюю на велосипеді, і з грудей мені мало щось не вискочить... - Але що ж я співаю?.. - пробігає в голові, а вітер шумить і я жену якомога швидше свою машину...

І от я вже на узліссі, поставив під куща велосипеда й ногами згрібаю цілу гору жовтого, лапатого, кленового листу. Це буде для мене постіль. Не вузеньке кімнатне ліжко, рипуче й мультке, а широке й безмежне ложе.

Як я люблю ліс за те, що він дужий, за те, що шумить... Корпусами пішов угору кремезний дубняк, струнким підмурком ліг під ноги йому молодий сосновий ліс і зеленим дахом хитаються над усім крони високих, старих, жилуватих сосон.

Тут колись лежали праліси... Звідси починалось життя й розтікалось у поля й степові безмежі, тут і зберігалось воно, ховаючись по хашах і яругах, коли займались блискавиці, гриміли громи, смерчі гнули в обіддя тисячолітні дерева і проливавсь над землею доісторичний дощ. Тепер ти не той, що тоді, але все ж дужий і шумиш... Шуми... Шуми...

Товариші, не дивуйтеся! Мені сьогодні весело... не кепкуйте з мого настрою, я не пив. Все як слід, все в порядку... Сьогодні ж день відпочинку, сьогодні я маю право відпочивати, як тільки хочу. Ти, товаришу з фабкому, стань мені в обороні, а ви, товаришу з адміністрації, не робить такого суворого обличчя - це ж смішно, як ви цього не помічаєте.

Шановний професоре з катедри міжнародного права, вибачте, що я не помітив вас. Але, коли ви вже тут, одверніться, будь ласка, на хвилинку і протріть носовою хусткою свої великі окуляри й не дивіться в мій бік, бо я мушу трохи подригати ногами... Клянусь честю, шановний професоре, я почуваю в цім фізичну потребу. Що? Вам це не подобається. В такім разі насуньте знову на носа окуляри, простеліть на пенькові хусточку, сядьте обережненько і не одмовте послухати од мене кілька слів.

- Дорогий ювіляре. Року тисяча дев'яťсот двадцятого, жовтня дня чотирнадцятого заарештували мене в Білій Церкві поляки і під час трусу відібрали в мене фотографічну картку одного письменника з написом і справжню англійську бритву з білими

колодочками. Військовий польовий суд, на чолі з капітаном Квятеком, засудив мене тоді до розстрілу, а тепер мене цікавить, яким чином я можу повернути назад свою англійську бритву з білими колодочками і портрет українського письменника з написом? Га?

Мені дивно, що ви смієтесь, вельмишановний професоре, дуже дивно. Іще більше мене дивує те, що ви встали, забрали з пенька свою хусточку і, навіть не попрощавшись, ідете...

Що ж? Коли мають пропадати моя бритва й фото письменника – хай пропадають, – я не буду плакати й удруге вертатись, до цього питання теж не буду... Прощайте...

А тепер, ви, шановна товаришко Абрик. Я хотів поцікавитись, чи реєструвались ви у мистецькому загсі, коли ставали мистецькою дружиною П. і, коли реєструвались, то за яким, вибачте, номером... До речі, хотів нагадати вам, шановна товаришко, що ви забуваєте закручувати крана у ванній, коли виходите звідти... Справа, бачите, в тім, що мені немає діла до ваших почуттів і вашої розгубленості. Хе-хе-хе... і, за одно, радив би вам не снитись мені... це, між іншим...

Тепер, шановний професоре і ви, люба моя товаришко Абрик, будьте здорові. Більш нічого такого цікавого не буде. Ви ще можете дивитись, як я розгрібатиму своє ложе з листя, як покладу наспід під себе велосипеда, як завалю його зверху лапчатками клену і розтягнуся проти осіннього сонця на листі. Тепер уже рішуче все... Мені тепло і м'яко... А ви, Абрик, наженіть за кущами шановного професора і він поведе вас на береги річки Недотечі і викладе вам історію її правого берега порівняльно до історії лівого берега, що вже дослідив його професор геологічних наук і навіть академік П. Але нащо ви крутите перед моїми очима червоними парасольками?... Абрик, Абрик. Вони сліплять мене й наганяють сон... ну... гаразд...

Дихало вчором, коли я прокинувся. Кілька годин короткого осіннього дня сплили і захід пишався, як намальований. Похапцем розгріб я кучугури сухого листя й видобув звідти велосипеда. Прохолода пересмикувала тіло під одежею й лоскотала нерви, – треба було поспішати.

Півверстви зігріли мене.

Захотілось їсти і пригадалося, що я ж сьогодні не обідав. Але, зате, як я славно відпочив. Як повно й глибоко дихають груди, як напружуються й відпускаються м'язи, як ясно і легко працює голова.

Вранішній настрій не кидає мене. Щохвилі все швидше й швидше котяться колеса, з грудей виринаються уривки з невідомих пісень, невідомих мотивів на незнані слова.

...Слава життю і радості життя і невпинному рухові слава. Живи, життєдавче коло гори над одвічним обрієм і не лисій так швидко, як лисіє той професор, що вивчає тебе...

Коротшає шлях до міста і жвавішають і старішають думки: вже не бавляться в голові, як веселі, безжурні діти, не бризкаються водою на березі залитої сонцем ріки, не заливають сміхом зеленого узлісся, не ловлять на квітах необережних метеликів...

Бадьорими групами, трудовими колонами поспішають вони на мітинг, стають,

завмирають і слухають...

Місто. Ти вирисовуєшся з-за обрію... Вже нижуться гірлянди ліхтарів на твої рамена, позначаючи численні пульси твого життя. Товпляться, громадаються плечі будівель, виходять задимлені голови фабрик, труби заводів, мережива проводів і геометрії вулиць. Я поспішаю до тебе, місто, я боюся, що ти зачиниш переді мною ворота. Стій, великий воротарю, не спускай шлягбаума, твій син запізнився трохи в полі й поспіша додому...

В кімнаті світиться, це я бачу ще з вулиці, значить, Абрик і П. дома. І мені стає радісно, що в мене хтось є, що я не один у кімнаті, що з сьогоднішнім своїм настроєм я потраплю не в чотири порожніх і мовчазних стіни, а в коло людей, більш чи менш близьких мені...

Підхоплюю на руки велосипеда й легко виношу його на третій поверх. Рука голосно й бадьоро стукає в двері.

- Прошу, - доноситься з-за дверей голос Абрик, милий голос такої близької й такої далекої сусідки. Я чую, як вона швидко і, здається мені, схвильовано йде назустріч. Рвучким рухом прочиняю двері й голосно вітаюся:

- Здрастуйте, друзі, як ся маєте?

- Ах, це ви!... - зустрічає мене Абрик якимось аж ніби невдоволено й починає чепурити зачіску. - Вибачте, я лежала і моя зачіска...

- Не дратуйте мене цим... - весело відповідаю я Абрик, непевний того, що вірно визначив її настрій, - скажіть краще, де це наш шановний П.?

- Я не знаю... - відповідає вона і тепер уже мені здається, що Абрик каже нещиро правду... - Зрання ми пішли із ним у картинну галерію, а потім разом обідали. По обіді я вернулася додому, а він пішов у справи і де він зараз, я дійсно не знаю...

У Абрик такий тон, як у учня, який запевняє вчителя, що у нього вчора "боліла голова". Настрій у неї, певне, після якоїсь нової сутички з П. зовсім не пасує до мого сьогоднішнього настрою. Мені хотілось увірватись у кімнату між веселих, радісних людей, а попав я, здається, на краший випадок у непорозуміння.

Я вирішую не зачіпати Абрик і ні про що її не розпитувати. Замість того, беруся до готування вечері, бо йти обідать уже пізно, а зголоднів я, як вовк. За хвилю на вікні гуде примус, шкварчить на сковорідці сало, а я видобуваю з пакетика яйця...

- Товаришко Абрик, ви не хочете їсти? Може, й на вашу долю розбити пару яєць?

- Ні, дякую, я нещодавно обідала... А от, коли буде чай, то чаю шклянку, з вашої ласки, я вип'ю. Скажіть, прошу вас, яка зараз година?

Я поглянув на годинника і відповів Абрик, що вже після семи.

- Дякую...

І знову в кімнаті запанувала павза. Кожен зайнявся своїм ділом: Абрик, здається, читає, а я з небувалим апетитом нищу смашну яєшню, заїдаючи її великими шматками пахучого, чорного хліба. На примусі тоненьким голосочком пищить чайник...

- Линику! - раптом озвалася з-за перегородки Абрик. - Чи не знаєте ви де-небудь вільної кімнати?

- Нащо це раптом вам кімната? - здивувався я.

- Мені кімната зараз якраз дуже потрібна, - відповіла з ноткою роздратованія Абрик, - бо я маю на меті лишитися й надалі у цьому місті, а відтак кімната мені сами розумієте, потрібна.

- Ну, звичайно, - поквапився я погодитися, здивований із її дразливого тону, - але, на жаль, я вільних кімнат не знаю. Проте, я обов'язково завтра ж попитаю товаришів у редакції і взагалі буду мати це на увазі.

- Дякую...

І знову павза... Чайник почав уже пускати із носика пару... Ах, яка шкода, що так не пасує настрої Абрик до мого настрою!

Я зняв з примуса бурхливого чайника й поставив на стіл шклянки. Абрик мовчки вийшла з-за перегородки, трохи винувато посміхнулася до мене, одкинула з лоба пасмо волосся і, дивлячись кудись мимо мене, з робленою веселістю сказала:

- Будемо п'ять, Линику? - й натиснула на слові п'ять.

- Ого!.. - продовжив я жарт дівчини й розсміявся.

- А знаєте, Линику, я заздрю вам, - сказала Абрик, сідаючи край столу. - Не дивуйтесь. Я, справді, заздрю вашій ясній вдачі, вашому вмінню одбирати явища в житті... Повз одні ви проходите мимо, не помічаючи їх, на інших ви, чомусь, зупиняєтесь довше, а деяких для вас ніби й зовсім не існує. Я не згідна з думкою П., що ви "пересічна" людина, я б швидше определила вас, як людину примітивну... даруйте... от бачите, я вже й сказала не те, що хотіла сказати... Ви не дуже складна людина - я так хотіла сказати - у вас є якась арифметика, чи алгебра, якась формула, за допомогою якої ви собі й живете. Я от недавно знаю вас, проте, я спостерігала, і, мені здається, що у вас на всі питання є кілька відповідей, і всі вони влучні й до речі, звичайно, як стати на вихідну точку ваших поглядів. І через те у вас так: раз-два - і є відповідь. Мабуть, це дуже зручно й набагато полегшує життя?

- О, ні... - відповів я здивований заведеною темою. - Не все так просто, як воно здається на перший погляд. Я протестую проти тієї "механічності", яку часто приписує мені ну, хоч би той же наш товариш П. Мені тільки життя видається значно простішим, ніж його часто й густо робимо ми в процесі цього ж самого життя. І простішим не "взагалі", а в деталях його сприймання, в його побутових проявах. Ми через свій надзвичайний індивідуалізм часто й густо неймовірно засмічуємо життя особистими своїми маленькими справами й справками, мозольками на своїх душах, бородавочками у своїх мізках. А від коріння цих "мозольків" і "бородавочок" виростають уже й цілі болячки, великі гугли, що щемлять і дошкуляють. А по суті, кому яке діло до наших мозольків і бородавок. Що це? Суспільне явище й стихійне лихо, чи тільки гудзик од штанів, чи рукава від жилетки?

От, наприклад, я вчора брів вулицею і побачив якогось громадянина, що зайшов до "бюра похоронних процесій"... Я одразу ж подумав, що в цього чоловіка трапилось величезне нещастя, - хтось з його родини помер. Подумай тільки - п о м е р... Когось не стало, хтось жив, прожив і більше жити не буде. Це ж з усякого погляду

найстрашніше, що може бути для чоловіка, бо самого чоловіка – нема. І в одну хвилину мозок мій побудував силу комбінацій для становища людини, що зайшла до бюро похоронних процесій.

Уявіть собі... Могла померти його дружина, мати кількох дітей. Міг померти хтось із його батьків. Міг померти брат його, чи сестра. А може, помер його єдиний син, надія і втіха. Одначе, міг померти його великий друг, або приятель. Нарешті, може, дожив віку хтось із співробітників тієї установи, де він працює і... "засмучений місцевком уповноважив..." і т. д. Буйна фантазія намалювала в уяві навіть оригінала, що ще за життя вирішив замовити собі труну і зайшов до бюро покинути з себе мірку...

Так чи так, але погодьтесь же, Абрик, що до бюро похоронних процесій не заходять замовляти оркестру на бучне весілля і до дня народження вінків там не купують. І от, уявіть собі... мій мозок виключив одну з найпростіших комбінацій, про яку й подумати навіть смішно... Коли я підійшов до вітрини бюро й заглянув у середину цього сумного "магазину", я побачив через ряст залізного дубового листа вінків, як невідомий громадянин весело вітався з касиркою бюро і, може, якраз запрошував її на "парті де плезір" по Дніпру. Я почервонів перед холодним шклом вітрини й похапцем одійшов на бік...

Тепер я вас питаю, Абрик, що ми знаємо з особистого маленького моря бур і незгод і радості окремого чоловіка, та чи й можемо що знати? Отак і ви знаєте про мене, так і я знаю про вас. Абрик, я, коли вперше побачив вашу картину, сказав П., що перше вражіння буває або найбільше вірним, або найбільше хибним. Це, звичайно, не норма для определень, але вона ще мені не зраджувала. Після першого вражіння бувають хитання, але, наприклад, відносно вас я лишаюсь при своїм першій вражінні...

– А яке воно? – оживившись трохи, запитала мене Абрик. І я б сказав, що це запитання не було для мене несподіванкою. – Думаю, – продовжувала вона, – що не таке, як від того незнайомого громадянина, що зайшов до бюро похоронних процесій.

– Як вас розуміти? – запитав я Абрик і пильніше приглянувся до неї.

– Я жартую просто... – відповіла мені дівчина, раптом посмутнівши, – скажіть краще ще раз, яка зараз година?

– Година зараз восьма, а три чверті тому, як я вже вам казав, було після семи.

Абрик глянула на мене колючим поглядом і прикусила губу. Цим без слів було сказано багато з того, чого не хотів би я почути від Абрик. Я неприпустимо помилився. Зніяковівши, я поглянув у вікно, а коли знову повернувся до Абрик, устиг тільки перехопити щойно одведений від мене той же непривітний погляд.

– Ну, і що, ж, дорогий товаришу, – кололась далі Абрик, – чим же закінчилась ваша пригода з громадянином. Ви пішли підглядати далі. – Вона так і сказала – підглядати.

– Не "підглядати", а "спостерігати", люба товаришко... На жаль, письменник інакше не може набути собі матеріялу.

– Значить П. був правий... – відповіла Абрик.

– В чому саме, прошу вас?

– Коли казав, пам'ятаєте, що сучасний письменник спостерігає не тільки на

вулицях, а й по казино...

- Абрик, ви мститеся. Але даремно. Я до вас ставлюся багато краще, ніж ви думаєте.

- Я питала вас півгодини тому, як ви до мене ставитесь, але ви не відповіли, зате ви кілька хвилин тому на ділі довели, як ви до мене ставитесь... Тепер я не хочу, щоб ви виправдувались тому, що це вже матиме нещирий характер.

- Виправдуватись я не буду, я лише дозволю собі вернутись до випадку з невідомим громадянином у бюрі похоронних процесій. А ви вислухайте мене.

- Я буду слухать, - відповіла мені Абрик і зівнула, - час у мене вільний. - Вертайтесь до вашого випадку.

- Уявіть собі, що я не "підглянув" би і замість йти своєю дорогою дочекався б повернення невідомого громадянина з бюро, підійшов би до нього і висловив йому своє співчуття. Ви в'являєте, щоб тоді могло бути? В кращому разі він би глянув на мене, як на неврівноваженого, а то ще й послав би куди-небудь подалі. Чи не це саме трапилося і з нами зараз? Ви весь час питали мене про те, яка зараз година, а я почав метикувати з приводу цього, дошукуватись, втручатись у логіку ваших запитань, одним словом, цікавитись вашим особистим. А до чого це призвело? До нікому непотрібної, а для мене й просто болючої сутички, до звичайнісінької побутової історії. То чи не краще ж мені й надалі бути "примітивним", як ви сказали, чоловіком, тобто одні явища сприймати, повз інші проходить мимо, а третіх і зовсім не помічати? Але чи примітивізм це? Не знаю. Знаю тільки, що така особлива "цікавість" до других людей, втручання в їхнє особисте призводить до всіх пльоток, брехень і непорозумінь, от як і зараз.

- Гаразд... По правді сказати, шановний товаришу, я над цим мало думала. Але, даруйте мені, і ламати голову над цим усім не збираюся. Тут уже я сама буду примітивною... Скажіть, будь ласка, ще раз яка година?

- Дев'ять без чверті, - відповів я, дуже невдоволений з обороту, якого набрала наша розмова.

- Вже?... - протягла Абрик і замовкла. Між брів лягла їй темна глибока зморшка, така неприємна й недоречна на її ясному, майже дитячому обличчі, що я й собі посупився. Долонями рук од лоба провела вона собі по обличчю, випросталась, трухнула головою, ніби звільняючись від сторонніх настирливих думок і, глянувши просто в очі мені, сказала:

- Я на вас не сердюся, Линику. Ви маєте рацію: кожен носить щось своє і не тільки носить, а й носить з ним... Проте, ви не маєте рації там, де переводите це на рейки сухості й холодного ставлення до другого чоловіка. Мені здається, що в душі своїй ви думаєте: ага, робиш дурниці, так тобі і треба, роби... я тобі й слова не казатиму, а потім побачимо. Мені здається, що так, наприклад, ви ставитесь до П...

- Ні, Абрик я ставлюсь до П. не так. Ви на початку нашої балачки сказали, що заздрите моєму вмінню відбирати явища, що в мене є якась формула в підході до життєвих фактів... Хоч це трохи й не так, але буду з вами зовсім щирий. Ви думаєте, я

не розумію, чому ви весь час питаєте – котра година? До речі, мушу вам сказати, що зараз чверть на одинадцяту. Я ж знаю, товаришко, що ви занепокоєні відсутністю П., що межі вас щось скоїлося. І от я просто хотів відтягти вас трохи від ваших думок, розвіяти ваш настрій, щось розповісти і дати відповідь на ваше запитання. В обстанові буднів ми часто й густо губимо пульс суспільного життя, відриваємось від нього, воно шумить навколо нас, як чуже, стороннє, а ми в ньому, як людина в шерезі, що йде не в ногу. І йому тоді здається, що всі до нього байдужі, черстві й сухі, що в нього стільки свого, наболілого, а ніхто не відгукається і не звертає уваги. Оттоді він починає злитись і віддалятися од життя. Він клене його, творить із себе мученика, рве із сучасністю, сичить на неї, або ниє. Мені здається щось подібного робиться і з П.

– А ви, Линику не так уже й примітивний, – відповіла мені в роздумі Абрик. – Тільки ви все ж надто спрощуєте явища. Пам'ятаєте, я вас сьогодні спитала про кімнату. Беру з вас слово, що балачка лишиться тільки межі нас. Уявіть собі, П. ревнує. Не говорячи вже про те, що він взагалі не має права на такі почуття, він тим паче не має приводів до цього. Та, нарешті, жадних освідчень в його почуттях до себе я не чула. І незважаючи на це все, – він все ж уперто ревнує.

– А ви гадали, що людина з його характером, з хоробливим самолюбством візьме та й освідчиться вам? Навпаки, він буде запевняти вас в протилежному, бо він людина з вивихом, з вивертом, з психологічним викривленням, – він стихія, анархія, індивідуальність і глибоко трагічна в своєму естві натура. Критична частина його мозку працює аж надто, вона відкидає, рушить, руйнує, а натомість друга частина його мозку не в силі нічого поставити. Тому-то він і скептик, і опозиціонер, і вічно невдоволений, чорний песиміст. Він не творець і зрештою навіть і не руйнник. Цей постійний його протест, повсякчасна капризливість, невдоволеність, невіра й недовіра до людей, безкінечне здирання й задирання – кращі ознаки того.

– О! Як ви помиляєтесь!... – з блискучими очима перервала мене Абрик. – Ви не знаєте, як він може захопити, буквально поглинути вас, примусити робити так, як він захоче, думати й почувати так, як і він. О, в такі хвилини він ніколи не здається.

– Але, чи надовго стає цих хвилин. Він просто заражає вас, хвилевим, надзвичайно сильним, але і надзвичайно коротким гіпнозом. Він не любить постійного тривалого, однакового напруженого току, він любить короткі замикання електричної іскри, спалахування болотяних вогників. А вже наступної хвилини він осідає, як мішок, ненавидить людей, ненавидить життя, бурчить і злиться. Він людина не нашої доби, хоч не все, що він говорить і проповідує, не має рації і зараз. З його деструктивним світоглядом, глибоко конструктивна доба наша його не прийме. Я в цім переконався. От візьміть ви цю його, чи спільну вашу з ним картину. Це ж, по суті, цінна й потрібна спроба чи винахід. Випадок допоміг йому створити її, він це знає, а система вимагає вже від нього повторення й узагальнення випадку. Але він безсилий, я відчуваю це – він спасував і розгубився. Жити ж поза системою й прожити вік теж не можна. І звідси впливає глибокий трагічний конфлікт його з сучасністю. У нас же не безлюдний острів і вічно молитись на ікону ніхто вже не буде. Оце от і губить його. Він весь запас

своїї творчої енергії сконденсував і витратив на цей твір, він уклав у нього все, що міг, і вимагає зараз неможливої, неприродної для сучасної доби уваги до себе. Він хоче, щоб спинились поїзди, зааніміли радіо, завмерли динамо і всі рушили дивитись на його картину – автодафе, крематорій, у якому спопелився він сам. Може, це виглядає й не по товариському, може, для вас це виглядає й просто, як провокація, але я не сантиментальний чоловік й не дозволю собі... Ет, що там!.. Справа починає набирати небезпечного характеру, і я скажу по щирості, боюся я за вас, Абрик. Я не маю права не попередити людину, коли вона йде по принадному зеленому килиму трясовини. Не думайте, хороша моя, що я, як боягуз, чи шкурник, користуюся з нагоди чи відсутності П. й наклепую вам на нього, – я ще більше був би радий сказати це в його присутності, бо я не боюсь дивитися небезпеці просто в вічі. На мою думку, не треба говорити хворому, засудженому на смерть, що він ще буде жити сто літ, коли він сам знає, що кінець за плечима. Тоді бо він ще більше буде мучитись, перестане вірити людям, навіть своїм близьким, стане підозрілим і всюди бачитиме зраду... Мила Абрик, звідси виросте і хороблива ревність... Ревність тих людей, що хочуть ще жити, і до тих людей, що будуть жити. Живий бо живе і бореться за життя за своє і всяке життя, що не йде в шкоду другому. Через те я вас і перестерігаю, Абрик. Я зрозумів, що межі вас сьогодні трапилось якесь серйозне непорозуміння; якась серйозна подія, якийсь зрив і злам у ваших відносинах, – я це передбачав. Більше того, я знав що П. виб'ється із своєї, хоч і не глибокої колії, і накоїть неможливих дурниць. Оскільки ж ви не маленька дитина, я сигналізую небезпеку і простягаю вам руку допомоги, колись ви скористаєтесь. Свого товариша я не ошукую й не зраджую його, бо не переслідую жадної егоїстичної мети, а лише виконую обов'язок там, де я переконаний, що не помиляюся...

– Ви просто жорстокий і сухий чоловік, а може, ще й заздрісний, – раптом перебила мене на півслові Абрик, – скажіть іще раз і востаннє, яка зараз година, і я лягаю спати!

– Ви помилились, одначе, у моїх намірах, – досить спокійно відповів я дівчині, – зараз пів на першу і лягати справді пора. Я тільки з вашого дозволу почитаю трохи...

– Будь ласка. Але... Не вважайте, що П. ревнує мене до вас, – це мені здалося... Або, в усякім разі, – це не ревність.

– Глибоко в цім переконаний...

Ми більше не перемовилися й словом. Виспавшись удень на кленовому листі, – я спати не хотів і ще довго читав. Абрик, здається спала, а П. не з'являвся цілу ніч.